

zima osnutka. Bavi se pitanjem konvenata čije postojanje potkrepljuju i epigrafički i literarni dokazi koje Milivojević navodi u zasebnom potpoglavlju. Uspoređene su zatim i sličnosti i razlike u organizacijskoj strukturi konvenata i kolegija rimskih građana, što ovisi o stupnju formalnosti (istaknuto je kako su konventi privatne naravi i ne ukazuju nužno na službenu rimsku vlast i administraciju u područjima djelovanja konventa). Obraden je odnos rimskih doseljenika i trgovaca s lokalnim zajednicama. S obzirom na manje izraženu nacionalnu svijest u zapadnih zajednica, rimski je faktor dominantan, što dovodi do ubrzane romanizacije pri čemu konventi rimskih građana igraju važnu ulogu. Milivojević pokriva i pitanje rimske trgovačke prevlasti na Istoku kroz eliminaciju konkurencije te povezanost trgovaca i vojske u osvojenim zemljama. Sve navedeno je moguće implementirati i na području Ilirika. Navode se već uhodane trgovačke prakse na našem području koje ukazuju na određene kontinuitete, ali i arheološke dokaze koji osim što iste potvrđuju pozivaju na daljnja istraživanja.

Sažetak za kraj (267–272) zadnje je poglavlje koje donosi kratak osvrt na problematiku; sažeti su svi važni događaji u Iliriku uz prateću kronološku tablicu. Čitatelju su na pojednostavljen način prikazani događaji Ilirika od prve rimske intervencije 229. g. pr. Kr. do Cezarove uprave.

Knjiga *Cezarov Ilirik* prva je monografija mladog povjesničara i profesora Feđe Milivojevića, ali i prva monografija o toj temi. Domaća historiografija obogaćena je za jedno sveobuhvatno djelo koje nam daje uvid u zbivanja na našem području u vrijeme Rimske Republike. Milivojević u monografiji snažno progovara o temi koja inzistira na daljnjim istraživanjima i promišljanjima. Uz valjanu argumentaciju, sposobnost zaključivanja i poznavanje arheološkog materijala autor djela postavio je visoke granice domaćoj historiografiji, ali i stranim autorima zainteresiranim za ilirička zbivanja. Prijevod djela na strane jezike bio bi, dakle, dobrodošao, jednako kao i nova arheološka i literarna istraživanja. Zahvaljujući naporu autora na raspolaganju nam je jedna zaokružena cjelina događaja na ovim prostorima do početka sukoba među trijumvirima, ali i metodološki potkrijepljeni zaključci o važnosti Ilirika u Cezarovim inicijalnim planovima te razvoj sudbenih konvenata i konvenata rimskih građana u gradovima diljem istočnojadranske obale, s posebnim naglaskom na Naronu. Upravo su Milivojevićeви zaključci ono što oplemenjuje shvaćanje domaće historiografije o navedenoj temi te su kao takvi od iznimne važnosti za sva buduća promišljanja i istraživanja. Takva dublja analiza pridonijela je shvaćanju ove do sada neadekvatno zastupljene teme.

Zvonimir Kućan

Ljudevit Anton Maračić, *Konventualni franjevci u Hrvata. Arhivski prinosi i pabirci*, Kršćanska sadašnjost – Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevaca konventualaca, Zagreb 2021., 506 str.

U listopadu 2021. održana je promocija knjige fra Ljudevita Maračića *Konventualni franjevci u Hrvata. Arhivski prinosi i pabirci* u dvorani svetog Franje u sklopu crkve svetog Antuna Padovanskog u Zagrebu. Iako ondašnje pandemijske mjere nisu dopuštale broj uzvanika koliko bi takva prigoda uistinu zaslužila, svejedno nije manjkalo braće franjevaca te raznih suradnika iz crkvenog i svjetovnog miljea. Potrebno je naglasiti da je to zapravo bila druga promocija knjige fra Ljudevita, a prva, još svečanija, održana je krajem rujna u klastru pulskog samostana svetog Franje.

Knjiga se sastoji od dvadeset i tri članaka, koji su podijeljeni u četiri tematske jedinice, koje čine kompilaciju najfrekventnijih tema kojima se autor bavio tijekom svojega znanstvenog života. Potrebno je naglasiti da se na kraju svake studije navodi gdje je ona bila (ili će biti) objavljena. U predgovoru (7–9) fra Maračić ukratko objašnjava svrhu objavljivanja knjige te naglašava da je u proteklih petnaest godina provodio svoje vrijeme “kopajući” po arhivima i knjižnicama konventualne braće i da se nada da će ovo djelo služiti budućim generacijama kako bi napokon iznjedrila prijekopotrebna sinteza 800-godišnje povijesti konventualnih franjevaca u Hrvatskoj.

Prva cjelina *Nebeski zaštitnici i razdjelnice u povijesti* (11–102) sastoji se od šest poglavlja/članaka. U prvom poglavlju *Kvarnersko-istarske predaje dolaska sv. Franje* (13–21) autor najprije donosi malu digresiju vezanu za predaje i legende o sjevernom Jadranu i svetom Antunu Padovanskom. Svetac je tijekom obnašanja dužnosti provincijala sjeveroistočnog dijela Italije jednom prilikom putovao sve do Gorice i Trsta te je mnogo samostana pripisalo svoj osnutak dolasku sveca, pa tako i neki u Istri i okolici – Kopar, Poreč, Pula, Krk. Nakon toga prelazi se na glavnu temu članka, a to su predaje o svetom Franji i dva samostana, onog u Krku i onog u Puli. Za Krk se pretpostavlja da su franjevci ondje bili prisutni već u drugoj polovici 13. stoljeća, budući da se u Dubrovniku 1249. godine nalazi spomen o fratru Ivanu s Krka (*Johannes de Veglia*), kao i predaja iz prve polovice 16. stoljeća, koja kaže da je u Krku postojala zajednica pustinjaka-eremita, koju je 1212. godine posjetio sveti Franjo i nakon toga su oni preuzeli njegovo Pravilo i postali franjevci. Legenda o dolasku Franje u Pulu dolazi od austrijskog pisca Franza Carla Ginzkeya u njegovu djelu *Der von der Vogelweide* (1912.), gdje priču o njegovu dolasku pripovijeda Walter von der Vogelweid, poznati njemački srednjovjekovni pjesnik iz prvih desetljeća 13. stoljeća.

U drugom poglavlju *Pod okriljem Sv. Jeronima* (22–39) raspravlja se o razlozima promjene imena Provincije, što se započelo 1393., a finaliziralo 1398. godine, kada je Provincija Sklavonija Svetog Serafina službeno promijenila ime u Provincija Dalmacija Svetog Jeronima. Autor se referira na različite teorije zašto je došlo do te promjene imena te zašto je baš sveti Jeronim izabran za novog zaštitnika provincije, zastupajući i teorije iz obje struje: konventualne, koja smatra da je promjena došla zbog političkih razloga i vanjskih utjecaja, ponajviše iz Italije, dok observanti smatraju da je bilo potrebno formalno razdvojiti provinciju od bosanske vikarije, a da je Jeronim kao “domaći” svetac bio prihvatljiviji i da je njegov kult bio u ovim područjima podosta raširen među franjevačkim redom. Naposljetku, sveti Jeronim bio je također zaštitnik Hrvatske provincije franjevaca trećoredaca-glagoljaša, koji su bili prisutni na ovim prostorima najvjerojatnije od druge polovice 14. stoljeća, a pogotovo od početka 15. stoljeća. Protektorat svetog Jeronima nije bio vidljiv u službenom imenu, već u različitim verzijama njihova pečata.

Poglavlje *Šibensko izvješće o mučeništvu sv. Nikole* (40–50) ukratko opisuje proces beatifikacije i kanonizacije svetog Nikole Tavelića iz Šibenika, prvoga hrvatskog sveca. Maračić daje kratki vremenski slijed i okolnosti vezane za proces i izvješće o mučeništvu koje potječe iz Šibenika (za razliko od Vatikanskog izvješća) te njegove kasnije transkripcije. Izvješće je još uvijek sačuvano u samostanu svetog Frane u Šibeniku, a pretpostavlja se da ga je napisao brat iz Sionskog samostana, stanoviti Martin iz Sklavonije, a budući da se koristi ime Sklavonija, izvješće je najvjerojatnije nastalo prije 1393. godine.

U četvrtom poglavlju *Antun Marcello Petris i dioba Reda* (51–67) autor opisuje stanje tijekom diobe Reda na observante i konventualce te autor pokušava što objektivnije pristupiti toj problematici, iako i sam priznaje da je to zaista teška zadaća. Dvije bule, *It vos te Omnipotens Deus*, koje su trebale pomoći pri ujedinjenju Reda, bile su uzaludne i nisu uspjele spriječiti daljnje nemire i razdvajanje Reda. Zanimljiv dodatak poglavlju je transkripcija i prijevod

dvaju pisama generalnog ministra reda Antuna Marcella Petrisa iz Cresa, jednog upućenog čitavu Redu, a drugog njegovim konventualnim provincijalima.

U petom poglavlju *Ujedinjenje i razjedinjenje provincija* (68–90) kronološki je slijed najvažnijih događaja u Redu od 18. do početka 20. stoljeća te kako su oni utjecali na provinciju Dalmaciju, ponajviše se referirajući na pisma provincijskih ministara tog doba, koja pokazuju nostalgiju za prijašnjim boljim vremenima. Povezanost provincije Dalmacije s Italijom se najbolje vidi u tom da je Dalmatinska provincija svetog Jeronima 1827. godine povezana s Padovanskom provincijom svetog Antuna, a kada je došlo do općeg ukidanja samostana, pa tako i svetog Antuna u Padovi, te je trebalo naći novo sjedište Reda, zalaganjem provincijala Bonaventure Soldatića samostan u Cresu je postavljen kao sjedište ujedinjene provincije i centar Reda. Diskrepancija između odnosa prema hrvatskom i talijanskom braćom dovelo je na posljetku do razdvajanja te dvije provincije 1907. godine, koje su potom djelovale nezavisno.

U zadnjem poglavlju prvog dijela knjige *Nepoznata Burićeva promemorija* (91–102) autor predstavlja donekle misteriozan dokument koji se pripisuje provincijskom ministru Bonaventuri Buriću, koji je upravljao provincijom dvadeset godina, a tekst opisuje događaje neposredno prije razdvajanja Provincije s Padovom te daljnji razvitak do sredine 19. stoljeća.

Drugi dio knjige *Od grada do grada – od juga na sjever* (107–175) fokusira se na individualne samostane, počevši s onim u Dubrovniku u poglavlju *Konventualni fratri u Dubrovniku* (107–113). Samostan u Dubrovniku pripadao je dubrovačkoj kustodiji na početku, ali do sredine 15. stoljeća konventualna braća je bila protjerana iz grada te se nikada nisu vratili. Međutim, postoji rukopis fra Hijacinta Tvrkovića iz 17. stoljeća koji govori o počecima dubrovačkog samostana i okolnih mjesta te također o protjerivanju konventualne braće iz Dubrovnika. Godina protjerivanja koja se tamo spominje je 1430., ali se nadalje također spominje da su 1480. živjeli zajedno u samostanu nekolicina konventualne braće s opservantskom, no da su na posljetku protjerani jer nisu htjeli prijeći u opservante. Autor potom prelazi na samostan u Trogir, gdje nadopunjuje dosadašnje podatke o samostanu u Trogiru, koje je našao u glavnom arhivu matične Provincije sv. Jeronima franjevac konventualaca u Zagrebu, ponajviše se referirajući na arhivske nosive provincijala koji su posjećivali Trogir u razdoblju od 1577. do 1792. godine.

Budući da je autor podrijetlom iz Istre nije čudo da se velik dio njegova opusa fokusira na to područje. U poglavlju *Veze i razmjene istarskih i padovanskih fratara* (128–139) bavi se doticajima i razmjenom ljudstva između Provincije svetog Antuna sa samostanima oko Padove i Venecije te Provincije svetog Jeronima u Dalmaciji, koji su krenuli s dugogodišnjim boravkom pulskog fratra i arhitekta fra Jakova Puljanina, koji je više od dvadeset godina vodio završetak izgradnje velike bazilike svetog Antuna u Padovi, a spominje se kao voditelj i nadzornik radova 1302. godine. Kulturna razmjena dvaju provincija se također vršila i na razini pisane, likovne i glazbene kulture. Također su fratri obje provincije ponekad služili međusobno kao poglavari provincija, bilo da su bili gvardijani ili provincijali, te također kao propovjednici.

U poglavlju *Istarski fratri i reformacija* (140–149) fra Maračić prikazuje pokušaje prenošenja luteranskih i drugih ideja na istarski poluotok u 16. stoljeću, što je bilo najviše vidljivo u aktivnostima određenih pojedinaca. Autor se referira na samostane u Piranu, Koprnu, Puli i Labinu te na dvojicu istaknutih pojedinaca – fra Balda Lupetinu te njegova rođaka Matiju Vlačića Ilirika. S druge strane, bilo je istarske braće koji su bili u službi branitelja vjere kao inkvizitori, ponajviše smješteni u samostan u Koprnu. Nedavno je nađen (iako nepotpun) dokument u samostanu u Piranu s listom inkvizitora od 1546. do 1704. godine. Taj rukopis je pobježe istražen u sljedećem poglavlju *Istarski inkvizitori i koparski samostan* (150–157), a pretpostavlja se da ga

je napisao Lorenzo Antonio Bragaldi. Od trideset ljudi na popisu, dvadeset sedam ih je pripadalo konventualnoj braći, iako ih je samo četvero bilo iz Provincije Dalmacije svetog Jeronima, ali svi su označeni kao *magister Ordinis*, što je danas ekvivalent doktoratu iz teologije, ovdje naznačeno s skraćenicom PMg.

U šestom i zadnjem poglavlju druge cjeline *Proces fra Baldi Lupetini* (158–175) autor daje uvid u život i smrt već spomenuta luteranskog pristaše, franjevca konventualca Balda Lupetine, također raspravljajući krive predodžbe i netočnosti koje su bile prenesene od prijašnjih autora koji su proučavali Lupetinu. Naposljetku, nakon što je iznio vremenski tijek procesa protiv Lupetina, fra Maračić postavlja pitanje može li se Baldo zaista smatrati heretikom ili možda čak i mučenikom, a ovisno o kutu gledanja, može se reći da je zapravo bio oboje.

Treća cjelina knjige pod naslovom *Baština koja obvezuje* (179–321) obrađuje različite vrste kulturne baštine koja se čuva u samostanima konventualnih franjevaca. U prvom poglavlju *Samostanske knjižnice i arhivi naše Provincije* (179–198) fra Maračić prikazuje širu sliku stanja u knjižnicama i arhivima konventualne braće. Tužno je što je velik broj samostana (izuzev recimo u Šibeniku i Cresu) ostao bez raznih rukopisa i ostale kulturne baštine uslijed političkih događaja ili čak i epidemioloških razloga, kao što je primjerice bilo u slučaju kuge, kada se uništilo mnogo knjiga kao mjere predostrožnosti. Samostan u Šibeniku jedan je od rijetkih koji ima sačuvane rukopise od 13. stoljeća nadalje, a zanimljivo je također da mali dio kodeksa u šibenskom samostanu potječe iz obližnjih samostana koji su se tamo našli nakon što su ti samostani bili u nekom trenutku ukinuti ili napušteni: Bribir, Zadar, Pag, Skradin i Kotor.

U poglavlju *Prema Olimpu hrvatske glazbe: Lukačić i Puliti* (199–239) fra Maračić iz arhivskih dokumenata donosi biografije dvaju konventualne braće i znamenitih ranobaroknih glazbenika, fra Gabriella Pulitija iz Istre te fra Ivana Lukačića iz Dalmacije. Na sličan način nastavlja se poglavlje o povezanosti konventualne braće i i splitske obitelji Andreis u razdoblju od 1559. do 1827. godine pod naslovom *Rod splitskih Andreisa i fratri u Splitu* (240–272) te poglavlje *Obitelj Tartini i piranski fratri* (273–291) o članovima obitelji koji su došli iz središnje Italije u 16. stoljeću. Treća cjelina knjige završava poglavljem *Stoljetni kulturološki mozaik* (292–321), u kojem autor predstavlja određene fratre iz 19. i 20. stoljeća koji su dali svoj prinos u različitim poljima – kulturi, teologiji, umjetnosti, znanstvenom i arhivskom radu, glazbi te pastoralnom djelovanju.

Četvrta i zadnja cjelina knjige naslova *Arhivska kazivanja* (325–499) fokusira se na arhivske dokumente koje je autor proučavao u raznim samostanskim arhivima i knjižnicama konventualaca tijekom svoje dugogodišnje i plodonosne znanstvene karijere. Prva dva poglavlja cjeline, *Zanimljive kanonske vizitacije* (325–353) i *Iskazi gostoprinstva za vizitacija* (354–366), napisana su na temelju dokumenata koje je fra Maračić proučavao u Povijesnom arhivu Hrvatske provincije sv. Jeronima franjevaca konventualaca. Te službene vizitacije provincijskih ministara potječu iz razdoblja od 1559. do 1827. godine, što se otprilike poklapa s periodom mletačke uprave nad Dalmacijom i Istrom, te je autor nabrojao 214 provincijskih vizitacija prema Aktima Provincije. U vizitacijama se mogu naći raznolike zanimljive informacije, kao što su vrste brodova koji su se koristili (takozvani *cymba* i *gripetto*), te dobiti uvid u razne avanture i opasnosti koje su se događale po putu: oluje, kuga te čak i gusari. Drugo poglavlje ide više u detalje o raznim načinima kako su samostani i braća dočekivali i ugošćivali provincijale tijekom njihovih vizitacija.

Treće poglavlje cjeline naslovljeno je *Financijsko poslovanje provincijske uprave* (367–395). Današnja Hrvatska provincija sv. Jeronima franjevaca konventualaca sačuvala je arhivske zapise gotovo 500 godina (od 1559. godine nadalje), koji su pohranjeni ponajprije u dvanaest

pozamašnih rukopisa različitih veličina i sadržaja, a to su pretežito službeni zapisi koje je upisivao tadašnji tajnik provincije ili čak njezin provincijski ministar. Povrh tih dvanaest rukopisa, još je sačuvano šest starih rukopisa, od kojih se dva referiraju na financijsko poslovanje provincijala, koje je on trebao predati u obliku izvješća nakon kraja četverogodišnje službe. Prvi rukopis pokriva razdoblje od 1632. do 1730., a drugi od 1730. do 1822. godine.

Dva sljedeća poglavlja dotiču se inventara konventualne braće. Prvo, *Kvarnerski samostani i njihovi inventari* (396–427), uključuje samostane iz Cresa, Krka, Raba i Labina, koje je autor proučavao za razdoblje od kraja 17. do sredine 18. stoljeća – Rab 1690. – 1758., Krk 1691. – 1756., Cres 1691. – 1756. i Labin 1691. – 1758., a to su zapravo kompilacije službenih kustodij-skih vizitacija napisanih na talijanskom s natruhom latinskog jezika. U sljedećem poglavlju o inventarima *Inventari Istarske kustodije* (428–486) autor kronološki opisuje inventare za samostane u Piranu, Kopru, Poreču, Vodnjanu, Milju, Puli, Buzetu i Izoli od 1688. do 1740. godine.

Posljednje poglavlje knjige *Brandolini i ostali istarski kroničari* (487–499) predstavlja provincijskog ministra i kroničara Santa Brandolinija i njegovo djelo *Cattastico d'oro* iz sredine 18. stoljeća. To djelo je puno imena mnoge braće iz Poreča i drugih samostana koji su prebivali na istarskom području, počevši od druge polovice 13. stoljeća nadalje.

Knjiga završava epilogom koji je napisao dr. sc. Ivan Armanda (501–506), koji naglašava prinos fra Ljudevita Maračića povijesti franjevačkog reda na hrvatskim prostorima te navodi biografske i bibliografske informacije o autoru.

Vrlo je teško sažeto pisati o djelovanju fra Ljudevita Maračića vezanom za povijest franjevačkog reda u Hrvatskoj. Autor analizama pristupa vrlo temeljito, sistematski, temelji svoje istraživanje na arhivskom gradivu te podjednako istražuje stariju povijest i povijest modernijeg doba reda. Temama koje su bile predmetom debata među pripadnicima reda autor pristupa objektivno te ne ulazi u ideološku pozadinu, čime djelo ima visoku znanstvenu vrijednost. Detaljan interes za povijest pojedinih samostana na širokom geografskom području pruža istraživačima raznih tema temeljne studije kada počinju istraživanje određenih tematika prema pojedinim samostanima. Na temelju svega navedenog, smatram da je autor zasigurno najveći živi autoritet za povijest franjevaca konventualaca u Hrvatskoj te mu se treba čestitati na ovom znanstvenom djelu.

Sanja Miljan

Antal Molnár, *Magyar hódoltság, horvát hódoltság. Magyar és horvát katolikus egyházi intézmények az oszmán uralom alatt* [Ugarska i hrvatska Katolička Crkva za vrijeme osmanske vlasti], Történettudományi Intézet, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Budapest 2019., 512 str.

Ravnatelj Instituta za povijest Centra za humanistička istraživanja Antal Molnár u svojoj je akademskoj doktorskoj disertaciji, koju je obranio 2019. godine, a sada se napokon objavljuje u tiskanom obliku, sažeo prinose svojih istraživanja zadnjih dvadeset godina. Već nam i sam sadržaj monografije od preko petsto stranica potvrđuje kako ovaj put ne držimo u rukama kronološku redakciju dosadašnjeg rada, već vrlo kvalitetna promišljanja o katoličkoj pastorizaciji naroda Karpatskog bazena pod osmanskom vlašću. Ona se prirodno nadovezuju na razmišljanja iznesena u djelu *Katoličke misije u osmanskoj Ugarskoj I.*, objelodanjenom 2002. godine, pri